

ДО ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Предметом статті є сутність сучасної комунікативної культури спілкування, її морально-етичне ядро, а також інтегративна власність. На підставі узагальнюючого аналізу класичних і новітніх соціально-філософських праць з даної проблематики розкрито зміст поняття «комунікативна культура», що розуміється як специфічний прояв суспільної культури.

The subject of the article is the humanistic nature of the modern communication culture, its moral and ethical kernel, integrating feature. On the basis of generalizing analysis of classical and modern social - philosophical works concerning these problems, the article clarifies the notion of «communication culture», which is understood as a specific appearance of social culture.

Вступ

Людство довгий час накопичувало цінний досвід подолання ворожнечі та непорозумінь. Цей досвід акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність, головним засобом забезпечення якої є культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування. Такий спосіб людських контактів можна визначити терміном «комунікативна культура». На думку таких визнаних світових авторитетів в галузі філософських і гуманітарних наук, як К.-О.Апель, Ю.Габермас (Німеччина), Дж.Роулс, А.Макінтайр, Р.Рорті (США) культура комунікацій, що базується на принципах прі-оритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, на рубежі ХХ та ХХІ століть стала однією з домінант суспільного [7].

Логічним розвитком всіх попередніх теоретичних форм рефлексії людського спілкування стала концепція комунікативної культури. Адже відомо, що проблема людського спілкування є постійним супутником соціальної філософської теорії протягом усієї історії її існування. В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємообумовленість», «взаємовплив» тощо. В цьому розумінні різні аспекти людських зв'язків аналізувалися в творах таких класиків соціальної філософії, як Дж.Локк, Т.Гоббс, Е.Дюркгейм, М.Вебер, М.Бердяєв, П.Сорокін. [7].

Феномен людського спілкування є явищем складним, синкретичним. У ньому міцно переплітаються соціальні, психологічні та мовні чинники. Протягом історії розвитку філософського та суспільствознавчого знання поступово формувалися різні напрями підходу до феномену спілкування.

Метою статті є аналіз літератури та основних підходів до проблеми формування комуніка-

тивної культури та аналізу феномена людського спілкування.

Ключ до розуміння даного феномена слід шукати в історії культури. В архаїчному суспільстві проблема між особистісного спілкування ще не виникала як така. Люди ще не відрізнялися один від одного як окремі особистості. «Я» розчинялося в «Ми». В той час увага людини була звернена до природи, і головним героєм сервісного мистецтва була не людина, а звір.

Історія формування поняття «спілкування» починається з філософського осмислення міжособистісних відносин у період Давнього Єгипту, Давньої Індії й, особливо, в античному світі. Так, в античній етиці проблеми спілкування були тісно вплетені у загально філософські системи поглядів мислителів того часу. Демокрит уявляв філософію як свого роду мистецтво спілкування, мистецтво життя, яке полягає в тому, щоб добре мислити, говорити, вчиняти. Сократ і Платон розглядали філософію як рівноправний діалог, взаємну розмову, бесіду в інтересах пізнання себе та інших, пізнання істини. Турбувався Платон і про якість особистості, що мають безпосереднє відношення до культури спілкування. Він вважав, що молоді люди не повинні бути занадто смішливими, тому що коли людина дає волю сміху, це викликає таку ж сильну реакцію. І на цьому тлі стриманість здавалася Платону вкрай необхідною [5, С.130]. А Аристотель першим використав термін «спілкування», яке є основою для виникнення мистецтва, культури, мови.

Епоха Відродження – своєрідний переломний період в уявленнях людського буття. Нове розуміння спілкування між людьми зросло з гуманістичної основи ренесансного світоспоглядання і знайшло різнобічне художнє втілення в творах таких сучасників як Боккаччо, Петрарка, Шекспір, Леонардо да Вінчі та ін. Але в той же час в центрі суспільної свідомості зберігалось відношення людини до природи. Не було здійснено перехід до концепції спілкування людини з людиною.

В епоху Просвітництва суспільній свідомості відбувся поворот у бік розуміння людських

взаємовідносин як таких. Центр тяжіння перемістився з природи на людину, з онтології та гносеології на антропологію та педагогіку. Відносно людини – на ті психічні механізми, які керують взаємовідносинами з її подібними, а не з Богом і не з природою (Е. Бьорк, Д. Юм, А. Сміт та інші)[1].

Майстер психологічного аналізу французький письменник М. Монтень теж не залишив поза увагою проблему людського спілкування у своїх «Досвідах». Він зауважив, що не всім однаково даровано талант красномовства. Деяким людям притаманна легкість та живість у промовах, в той час як іншим потрібен час для обдумування та ретельної підготовки до виступу. Це сприймалося Монтеєм як певна даність. Він радив людині, що говорить повільно, обрати шлях проповідника, а людині, що говорить живо, адвоката [3].

В свою чергу, німецька класична філософія є цілісним етапом історії теоретичної самосвідомості людини та осмислення її відношення до подібних собі. Було розроблено категоріальний апарат та ідеї взаємовідносин суб'єкта з іншими суб'єктами, зв'язку «Я» і «Ти».

В умовах лібералізації суспільного життя, проголошення індивідуалізму замість колективізму, теорія людського спілкування знайшла свій вираз у наступних аспектах:

1) «індивідуалістична редукція», тобто зведення спілкування до відносин індивідів «Я» і «Ти» (оскільки суб'єкт розуміється тут тільки як особистісне «Я»);

2) «психологічна редукція», тобто зведення спілкування до духовного зв'язку «Я» і «Ти»;

3) «етична редукція», тобто зведення спілкування до моральних, що трактуються «позасоціально» та «позаісторично», відносин між «Я» і «Ти», між «Я» та «іншими».

Як уже було зазначено, поступово формувалися різні напрями підходу до феномену спілкування. Від загальнофілософського його розуміння відокремлювалися специфічні способи трактування людських взаємин. Одним із центральних при цьому став соціально-філософський підхід, який істотно різниться від спеціально-наукового чи побутового тим, що не обмежується отождивленням спілкування з розмовою, діалогом, «обміном думками» тощо, а розглядає його в структурі інформаційного процесу. Поряд із соціально-філософським поступово формувався і розвивався соціологічний підхід. Проблема спілкування з самого початку її виникнення користувалася посиленою увагою етиків, в тому числі фахівців галузі професійної моралі (прикладна етика), спеціалістів психологічної науки. В контексті новітніх уявлень про сутність

міжсуб'єктного спілкування по-новому сприймаються ті ідеї класиків світової соціальної філософії, які мають безпосереднє відношення до «людського виміру» суспільних зв'язків. В цьому плані інтерес представляють ті положення Л.Фейєрбаха, в яких він характеризує сутність людини як суб'єкта людських взаємин.

В філософсько-соціальній літературі з проблем спілкування помітно виділяються праці російських соціальних філософів-ідеалістів І.Львіна, С.Франка і особливо М.Бердяєва. Вони наголошували на тому, що світ людини – це, насамперед її соціально-духовний світ.

Проблема співвідношення соціальності, людини і спілкування становила один із головних пунктів вчення такого авторитету соціальної філософії, як П.О.Сорокін, який аналізує феномен взаємодії як найпростішу модель соціальної поведінки.

Визнання міжіндивідуальної взаємодії первинною ланкою соціальної організації і соціального розвитку людини є магістральним напрямом сучасної соціально-філософської думки. Найрельєфніше він представлений у філософсько-соціологічному напрямку одного із творців соціології як науки, видатного французького соціолога Еміля Дюркгейма (1858-1917 рр.), в тому числі в новітніх працях його прихильників (Р.Нісбет, Т.Парсонс). Роздуми над проблемою спілкування доповнювалися і конкретизувалися у ХХ столітті представниками конкретних наукових дисциплін: психології, соціології, соціальної психології, лінгвістики і семіотики, теорії масової комунікації. Особливо активно в цьому напрямку діяла психологічна наука (соціальна психологія), здійснюючи дослідження у ряді випадків на стику психології, соціології і філософії.

На Заході утворюється «інтеракціоністський» напрям досліджень, серед представників якого були американський мислитель Дж.Г. Мід (George Herbert Mead, 1863. – 1931), американський психолог Т.Шибутані, австрійський філософ і соціолог А.Шюц (1899—1959), згодом перетворився на найбільш поширену сучасну соціально-психологічну теорію. Прибічники цього напрямку зосереджували свою увагу на міжособистісній взаємодії, яку вони розглядали як ключове поняття інтеракції.

Не обминули проблему людського об'єднання, міжіндивідуальних зв'язків і філософи-постмодерністи. Їхні намагання інтерпретувати спілкування та взаємодію (солідарність) за допомогою процедур «деконструкції» усталених теорій і понять, пошуку нових форм «нелінгвістичного» розуміння і поведінки рефлексують ту ситуацію мультикультурності і «принципової невизначеності», яка характерна для свідомості і соціального життя цивілізації кінця ХХ століття.

Новітня західна філософія прагне реабілітувати саме «практичну філософію», знову повернутися до буття людини в світі. Процес повернення до повсякденного людського життя актуалізує визначення його як «світу людини», «людської реальності» (німецький філософ Мартін Гайдеггер). Методологічний плюралізм підходів до спілкування як специфічного суспільного явища і соціально-духовного інституту втім, не заважав його дослідникам виявити деякі константні проблеми, з'ясувати певні загальні риси. Такою, зокрема є проблема взаємин «Я» і «Ти», «Ми» та «Вони», питання про антропологічні та духовні зв'язки членів людської спільноти, характер міжособистісних стосунків, мотивацію співжиття індивідів. Інваріантним в структурі комунікаційної культури залишається положення про те, що людина здатна усвідомити себе і самореалізувати лише за умов постійних контактів з іншими. Саме ця ідея живить концепцію толерантності, утворює теоретичне підґрунтя сучасної моделі діалогово-консенсусної взаємодії.

XX століття істотно збагатило теорію людського спілкування, яскравим свідченням стали праці таких всесвітньо відомих філософських авторитетів як видатний німецький учений-філософ, основоположник феноменології Едмунд Гуссерль; німецький філософ та соціолог Макс Шелер; німецько-єврейський екзистенціальний філософ Мартін Бубер; німецький філософ, теоретик педагогіки Отто Фрідріх Больнов; німецький філософ-екзистенціаліст та психіатр Карл Яс перс; російський філософ Михайло Бахтін; французький філософ Емануел Левінас. Основні положення творів Юрген Габермаса, К.-О.Апеля, Х.-Г.Гадамера, Х.Ебелінга, В.Хьосле не лише визначили основні напрямки новітніх розробок теорії комунікації як особливого виду соціальних взаємин, але й зафіксували факт своєрідного «комунікативного повороту» в філософії та суспільній культурі середини та кінця XX століття.

Але у різні періоди XX століття підходи до вивчення спілкування були теж різними. У психології в 20-60-ті роки його досліджували в контексті масових процесів, а потім – в онтогенезі, у взаємозв'язку з мовленням і вищими психічними функціями, а наприкінці шістдесятних – на початку сімдесятих років почалося вивчення зміни поведінки людей в різних ситуаціях безпосереднього спілкування, проводився аналіз різних засобів, зокрема невербальних характеристик та їхнього значення для сприймання однієї людини іншою, розглядалися прикладні аспекти спілкування як цілеспрямований вплив.

Вітчизняна наука ж вивченням спілкування до початку XX століття не займалася, розглядалися і досліджувалися лише окремі його складові. Тоді як сьогодні, поряд з підручниками, науковими розробками про спілкування, написано багато науково-популярної літератури. Спілкування тепер вивчають у взаємозв'язку з різними видами діяльності людини. У дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених найбільш детально описано ділове спілкування. Спрямованість цих досліджень практична – досягти ефективності у професійній діяльності.

Своєрідна рівновага етичної наповненості та естетичного оформлення вихованості збереглися й в наступні епохи, однак значним явищем у сучасній західній культурі стала концепція культури спілкування Дейла Карнегі.

Система спілкування Д. Карнегі передбачала ряд практичних кроків, які повинні були дозволити будь-якій людині навчитися виступати публічно, грамотно та переконливо будувати своє мовлення, налагодити відносини з оточуючими, вміти справляти бажане враження на них. Він сприймав культуру як досягнення, якого прагне майже кожна освічена людина [2,С.7]. У.Д. Карнегі спостерігається більш значна увага до зовнішніх аспектів спілкування, але багато з його рекомендацій по культурі мовлення, виробленню впевненості у собі, атрибуції, складанню проекту й проголошенню публічних промов важливі для нашого предмета розглядання.

Книга Поля Л. Сопера «Основи мистецтва мовлення», також відображає загальну тенденцію, що отримала в сучасній зарубіжній літературі – спробу зв'язати культуру спілкування з психологічними її основами. П.Л. Сопер розглядає риторику, як основу спілкування й поведінки. В книзі запропоновані вправи для поліпшення звучання голосу, вимови, артикуляції; філології – дається уявлення про грамотність мовлення, основи конспектування та планування публічної промови; психології – даються рекомендації про те, як не боятися публічного виступу, розвинути впевненість у собі [8,С.160-196].

Книга А. Піза «Мова рухів тіла» цілком присвячена культурі невербальних сигналів, їх інтерпретації, можливості її використання у різних ситуаціях спілкування, як ділового, так і міжособистісного. Автор стверджує, що його книга покликана дати читачу більш глибоке уявлення про те, як відбувається комунікація між людьми, щоб він міг краще розуміти інших, а відповідно і себе [4,С.9]. У книзі розглядаються різні невербальні засоби підвищення ділового статусу, невербальні прийоми, що допомагають

прихилити до себе співрозмовника. Інтерпретація міміки та жесту, також будується на особливостях психічної будови людини.

Таким чином, уявлення про культуру спілкування у сучасній західній літературі залишається комплексним, таким, що включає зовнішні та внутрішні аспекти, але внутрішнє із філософської етичної площини переходить у психологічну [9].

Довгу історію мають й вітчизняні дослідження проблеми культури спілкування. Ще в часи Київської Русі почалася закладатися культура слов'янських народів (відкрилися перші бібліотеки, школи, почало розвиватися мистецтво), з'явилися пам'ятки, що демонструють прагнення тодішнього суспільства вплинути на людину, дати їй християнські правила, норми поведінки й спілкування. Серед цих пам'яток можна назвати твори першого митрополита Київської Русі Іларіона та оратора й мислителя Кирила Туровського. А тогочасний видатний мислитель-гуманіст Василь Великий виклав справжню програму культури й етики спілкування: «Будь добрим з другом, ласкавим зі слугою.... вітай з приємністю, відповідай зі світлим обличчям, до всіх будь прихильним, доступним, не хвалися сам, не змушуй інших говорити про тебе... Не будь тяжким у виговоріннях, звинувачуй не скоро і не з пристрасним рухом, бо це – ознака зарозумілості...» [6, с.194].

Отже, можна зробити висновок, що історія дослідження проблеми формування комунікативної культури та аналізу феномена людського спілкування має довгу та насичену історію, і, як наслідок, сьогодні культуру спілкування вивчають як комплексний феномен філософії, соціології, етики, психолінгвістики та ін. Сучасні філософи, як правило, феномен «культура» і «спілкування» сприймають у тісному зв'язку. Так, М. Бахтін вважає, що спілкування як феномен культури є формою такої «Я-свідомості», яка водночас і в тому ж відношенні є

«Ти-свідомістю». Це сприяє діалогові та духовному розвитку людей. В той же час дані соціологічних досліджень свідчать, що на сьогоднішній день збільшується кількість індивідуальних взірців споживання культури (телебачення, комп'ютери тощо) та зменшується кількість тих, що її сприймають. А це також свідчить про зменшення участі людей у малих групах. Соціологи стверджують, що така динаміка веде до індивідуалізації культурного життя людей, до їх роз'єднання у контексті безпосереднього спілкування.

Література

1. *Волкова Н.П.* Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика: Монографія. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005. – 304 с.
2. *Карнеги Д.* Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. – Нью-Йорк: Русская тройка, 1989. – 78 с., С.7
3. *Монтень М.* Опыты. - Москва: Наук, 1979. - 703с.
4. *Пиз А.* Язык телодвижений.- Н.Новгород: Ай Кью, 1997.- 248 с.,С.9].
5. *Платон.* Избранное. Государство.- М.: АСТ, 2004.- 493 с.,С.130].
6. *Сагач Г.М.* Золото слів. - К., 1993, с.194].
7. *Сарновська С.О.* Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Київ – 2000.
8. *Сопер Л. Поль.* Основы искусства речи. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1999.- 446 с.,С.160-196].
9. *Юркина Л.В.* Формирование культуры общения студентов непедагогических вузов : Гуманитарные и технологические специальности : Диссертационная работа: . - Москва, 2005. - 209 с. : ил.